

A vallástanítás története.

Irta: **Benczédi Pál.**

(Folytatás.)

Középkor.

A középkor hitoktatásáról csak úgy nyerhetünk hű képet, hogyha legalább röviden bepillantunk a keresztény egyház akkori állapotába, a kor tudományos műveltségébe és az ezzel összefüggő általános nevelési intézményeibe. Ismerjük a történeti tényt, hogy a katolikus egyház hajója mily hamar eltért az evangéliumi egyszerűségtől. Fölvette a pogány világ igen sok szokását, vallásos maradványait s az egyház szolgái a názareti mesternek nevére hivatkoztak ugyan, de tetteit, tanításait nem vették figyelembe s így megalapították az egyházi hierárkiát. A dogmaalkotó niceai zsinat nem vette el ugyan Jézus ember voltának tanát, mert hiszen Krisztus örök istensége mellett megállapítja igaz ember voltát is, de azért Jézus történelmi alakja egészen háttérbe szorul a mithikus hit csillogó követésével szemben. Az emberiség szellemi érdekeit nem istápolták, a sötétség, babona eloszlatására egyáltalán nem törekedtek, hanem minden erejük az egyház hatalmának megszilárdításában merült ki. Ezt teljes mértékben el is érték egy időre, midőn III. Ince pápa kimondotta, hogy az egyház hatalma a nap, a világi hatalom pedig csak a hold, mely utóbbi a naptól nyeri fényét. VII. Gergely és III. Ince oly hatalomra emelik a pápai trónt, hogy mellettük a világi fejedelmek csakugyan a hold halvány fényét jelentették a nap ragyogása mellett.

A pogány kornak, a pogány iskoláknak letűntével a tudomány és a műveltség egészen a papság kezébe került s így az is magán hordja az egyház szellemének

bélyegét. Az úgynevezett skolásztika filozófia uralkodott, melynek feladata az volt, hogy az egyházi tanokat igazolja s a tudományt és hitet rendszerré foglalja. Ez irányzat semmi újat sem tudott létre hozni, mert hiszen feladata előre meg volt határozva. Vitassák akármily nagy mértékben a skolasztikának értékét, mégis legnagyobb érdeme az, hogy összeomlott s hogy megmutatta, miképpen ne keressük az igazságot.

A nevelés is, mint minden, a középkorban egészen egyházas. A tárgyak közül az iskolákban föl volt véve már az ókori nevelés történetéből ismert trivium és quadrivium (grammatika, dialektika, retorika és muzsika, aritmetika, geometria, asztronómia), de ebből hiba volna azt gondolni, hogy az ókori klasszikusokat művelték. Csupán annyit tanultak az ókori remekírókból, ami az egyház szellemével összeegyeztethető volt. Így csupán kivonatokat adtak elő a remekírókból s így a remekírók szellemét egyáltalán nem ismertették meg.

Az általános népoktatás eszméje Nagy Károly nevével hozható kapcsolatba. Róla nemcsak azt említi föl a történelem, hogy udvarába híres tudósokat hozatott, hanem azt is, hogy a népnevelést általánossá akarta tenni. Hogy ez alatta nem sikerült, nem az ő jóakarátán múlt. A főnálló irányzatok között ez időben következő iskolákat különböztethetünk meg: Kolostori székesegyházi iskolákat, parókiális, vagy fárjai iskolákat és a lovagi nevelést. Ezekhez csatlakozott a később kifejlődött városi iskola, mely a polgári elemnek volt az iskolája. Ugyancsak a középkorban keletkezik az egyetem is.

A parókiális vagy fárói iskola a mai népiskolának őse. A székesegyházi zárdai iskolákat a papi pályára kerülők keresték fel, a lovagi iskola pedig már nem volt nagyon egyházas jellegű. Itten főkép csak testi ügyességeket tanítottak, mint minők a lovaglás, úszás, nyil-lövés, ökölvívás, sólyomvadászat, sakkjáték. — Szellemi ügyességként a versírást gyakorolták.

A középkor egész nevelésügye az egyházi tanoknak állott szolgálatában, azonban ez nem zárta ki azt, hogy ne legyen tulajdonképpen vallástanítása is. A hitoktatás

köre, éppen úgy, mint az általános nevelésügy, nagyon szűk körben mozgott. A gyermekek keresztelése a VIII. és IX. századokban általános lesz s a katekumenátus intézménye egészen átalakul. Augustinus óta az anyag nemcsak hogy nem bővült, hanem szűkebbre szorult. Erről tesznek tanúságot a fönmaradt vallástanítási könyvek, melyek közül következőket említjük föl:

Gottfried († 856) weiszburgi barátinak vallástanítási művében a következő részek találhatók: 1. Uri ima. 2. Az uri ima magyarázata. 3. Halálos bűnök. 4. Apostoli hitforma. 6. Dicsőség a magasságos mennyben Istennek. Nevezetes még *Brunó* († 1045) katekizmusa, mely első a káték közül, melyek kérdésekben és feleletekben vannak írva. Azonban e káté nem a mostani módszernek felel meg, a tanuló kérdez s a tanító felel meg a kérdésre. Ezt a kátét Dévai Biró Mátyás is fölvette »Orthografia Hungaricájába«. *Bonaventura* († 1274) Ferencrendi szerzetes »Diaeta Salutis« címen írt vallásos oktatást, melyben a bűnökről, a tíz parancsolatról és az erényekről értekezik. Igen fontos *Aquinói Tamásnak* († 1274) »De orientis fide et sacramentis« című műve, melynek kötelező használatát az 1451-ben tartott mainzi zsinat elrendelte. Az angoloknál *Canterbury-i Ódón* († 1247) jellekedett »Sepulchrum Ecclesiae« című művével. Nevezetes még *Régenburgi Berchtold* és *Gerson János* párisi egyetemi tanárok idevonatkozó művei. (De parvulis ad Christum trahendis. Opusculum tripartitum. Compendium.)

III. Ince pápa óta a vallástanítás befejezése után úrvacsorát vettek a növendékek, majd meg a vallástanítással szoros összefüggésbe hozták a gyónást is. A templomokban képeket és szobrokat alkalmaztak, melyek nemcsak szemléltetésre szolgáltak, hanem azokat segítségül is hívták. A középkorban fejlődtek ki a karácsonyi pásztorjátékokból és husvéli passziókból az úgynevezett misztériumok, melyek később a protestáns iskolákban is meghonosodtak módosított alakban.

Ami a vallástanításnak s általában a középkori nevelésnek módszerét illeti, nem volt valami fejlett. Tankönyvek nem voltak s így a tanítók jegyzetekből ma-

gyarázták a vallás tanait, míg a tanulók hallásból tanultak be. A templomok, kórházak, iskolák falaira az apostoli hitformát, miatyánkat, tízparancsolatot fali táblákra kiszögezték, ami halvány kezdete a szemléltető oktatásnak. Az írni, olvasni nem tudók számára készítették a »szegények bibliáját«, mely nem volt más, mint 40—50 arab kettős kép, melyek párhuzamosan az ó- és újtestamentumból voltak véve. Az újszövetségi kép azt magyarázta, hogy miképpen teljesült be az ótestamentumi ígéret.

Fegyelmezés nagyon durva, ahol a nevelésnek túlsokszor igénybe vett eszköze volt.

Az értelem művelésére, az anyag önálló feldolgozására egyáltalán nem törekedett az egyház, hanem csupán arra, hogy az emberek az egyháznak engedelmes gyermekei legyenek. Ezt egy ideig el is érték, de az emberi szellem el nem nyomható, szabadságáról, önállóságáról lemondani nem tud. Nem tudta pedig elviselni az emberiség azt, hogy azt az ősforrást, amiből a kereszténység fakadott, elrejtse vágyódó lelke elől. Ez a vágyódás hozta létre a reformáció hatalmas áramlatát, mely új életet öntött, új eszméket és lendületet adott a vallástanításnak is.¹⁰

A reformáció korának vallástanítása.

A középkor az embert csupán a jövő élet szempontjából tekintette. Elfeledkezett arról, hogy az embernek földi élete is van, s hogy ebben a földi életben nagy és fontos feladatok várnak az emberiségre. Az egyház csak önmagát tartotta célnak, s nem az embernek igazi hivatására való emelését és az eszközökben, melyekkel célt akart érni, sem volt éppen válogató. Az éjszaka azonban nem tarthat mindég. Bármily sötét legyen is az, azért el kell következnie a reggelnek, midőn a világosságnak új életet adó napja felsüt és áldást sugároz min-

¹⁰ Középkorra nézve lásd: Dittes: Neveléstörténet 81—101. l. Browning Rudolf: Nevelés és oktatás története 34—41. l. Garamszegi: Neveléstörténet II. k. 70—290. l. Dr. Sipos A. F.: Katholikus hitoktatásban 21—22. l.

denűvé. A középkori sötétség nem tarthatott sokáig, mert az egyházi jellegű tudomány szűk keretei közül egyes nagy szellemek kitörtek s így elősegítették a lélek felszabadítására irányuló törekvést. Dante és Petrarca nem tudnak megmaradni a középkori szellem szűk világában, hanem szellemük visszatér az ókori klasszikus világ nagyjai közé. Konstantinápolynak a török által történt elfoglalása alkalmával (1453) a görög tudósok szétszóródtak a világ minden részébe s magukkal vitték a klasszikus világ iránt való szeretetnek vágyát. Az általuk föl idézett mozgalmat nevezik renaissancenak, a tudományok és művészetek megújulásának.

A megújulás vágya azonban nem állott meg a tudományok és művészetek területén, hanem átsapott a teológiai tudományokra és a vallásos életre is. A Tetzel és Sámson Bernát által üzött bűnbocsátó cédulák árulása s az egyháznak más visszaélései csak alkalmi okul szolgáltak a hitjavításra. A hitjavítás szükségességének érzete a lélek bensejében nyugodott s az hozta létre a reformáció hatalmas áramlatát. Ha csak Luthernek s egy pár más reformátornak lelkében lett volna a hitjavítási vágy, a Luther föllépése csak efemer jellegű lett volna. Nagy mozgalmat csak olyan eszmék tudnak létrehozni, melyet a sokaság megért. A reformációt pedig megértette, csak éppen a nagy ember kellett, aki a világot átalakító nagy szót kimondja. Éppen, mint a renaissance és humanizmus abban lelte erejét, hogy visszatért az elfeledett klasszikus irodalomhoz, a reformáció szintén az elfeledett szentíráshoz vezette vissza a szomjuhozó lelkeket. El az emberi csinálmányokkal, pompával, fénnel, hierárkiával, a szenteknek pogányos ízű tiszteletével s vissza az evangéliumok szép hives patakára, ez volt a reformációnak alap gondolata. A papi hatalom helyébe állítja az egyetemes papság gondolatát, a lelkeket felszabadítja a rájuk rakott bilincsek alól s minden embernek megadja azt a jogot, a módot és alkalmat, hogy ő maga, minden zsarnoki hatalom nélkül keresse az utat az üdvösségre.

A reformáció, mint éppen az első kereszténység, tel-

jes tudatában volt a nevelésügy fontosságának. Éppen azért a hitújítás a nevelésügy reformációját is jelenti. Luthernek, Melanchtonnak neveléstani fontossága is elvitathatlan. A humanisztikus nevelés a protestántizmussal hozható kapcsolatba. Mondják bár a Sturm János által kezdett nevelési irányzatot szűkkörűnek, de azért fontossága elvitathatlan s a reformáció oly neveléstani mozgalmat idézett elő, melynek jelentőségét még a protestántizmussal nem rokonszenvező írók is kénytelenek elismerni.

Magának a reformációnak nevelésügyét nem tárgyalhatjuk részletesen, mert az kívül esik tárgyunk körén, hanem a tulajdonképeni vallástanításra helyezzük a fősúlyt. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a reformáció nevelésügye is (sz) egyházzal szoros összefüggésben volt. Az egyház nagy áldozatok árán tartotta fenn az iskolákat s így az egész nevelésügy tiszta vallásos szellemtől van áthatva.

A középeurópai reformáció három fő alakban jelenik meg. Egyik a Luther reformációja, mely különösen Németországban terjedt el, másik a Kálviné, akinek tanai Svájcban, Franciaországban, Angliában hódítottak tért s mindkét reformáció nagy mértékben elterjedt Magyarországon is. E két reformációnak közös elvei: a hierárkia ellen való küzdelem, a szentek és képek tiszteletének elvetése, a biblia tekintélyének és a nép kezébe adásának elve, valamint a zsinati határozatokon nyugvó szentháromság tanának főntartása. A reformáció terebélyes fájának harmadik hajtása ez utóbbi tételt is elvetette, mert a szentháromság tanát nem találta meg a bibliában. Ezeket szentháromság tagadóknak, antitrinitáriusoknak, később unitáriusoknak nevezték. Az antitrinitarizmusnak Európa csaknem minden országában voltak hívei, azonban az őket ért nagy és kitartó üldözések miatt egyházzá csak Lengyelországban és Erdélyben alakulhattak.

Mindenik egyház a maga elvei szerint intézte a nevelést s így a reformáció mozgalma egyuttal a vallástanítást tartalmazó irodalmat, a káté-irodalmat is nagyon föllendítette.

a) Vallástanítás a lutheri egyházban.

Luther Márton nemcsak egyiké volt a legelsőknék, akik az egyházat reformálni akarták, hanem, mint a népnevelés fontosságát igazán hangsúlyozó Nagy Károly, halvány kísérlete után az igazi öntudatos férfiú. Luthernek kezdetben nem volt célja új egyház alapítása, hanem a réginek helyreállítása, az egyháznak az ő igazi feladatainak teljesítésére való vezetése. Ez a hivatás pedig a népnevelésben van. Hogy ez valóban így van, azt a Luther különböző irataiból kikapott következő bizonyítékokkal igazoljuk: »Vannak emberek, akik csak sajátosságos gyakorlattal szolgálják az Istent, bőjtölnek, durva öltönyt viselnek és saját ájtatosságából tartanak sok dolgot, de házuk valódi istentisztelete előtt — a gyermekeket helyesen nevelni — vakon térnek ki és úgy cselekednek, mint hajdan a zsidók, akik Isten templomát elhagyták és a magaslatokon imádkoztak...! Minden nép, különösen a zsidó, jobban szoktatja gyermekeit iskolára, mint a keresztény. Azért állanak oly rosszul a kereszténység dolgai. Mert minden ereje és hatalma az utódokban áll s amit ezek az ifjuságban, úgy jár a keresztény egyház iránt, mint a kert, mely tavasszal elhanyagoltatik. Naponként születnek itt gyermekek és növekednek nálunk és fájdalom, senki sincsen, aki a szegény fiatal népség pártját fogja és vezesse, hagyják menni, amint megy. Nem iszonyatos nyomor volt eddig, hogy egy gyermeknek husz, vagy több évig kellett tanulnia, csak hogy annyi rossz latint megtanult, hogy pap lehessen, vagy misét tudjon elolvasni. És mégis szegény, tanulatlan ember maradt élete fogytáig, aki sem kotlani, sem tojást tojni képes nem volt... Igen, mit tanultak a felső iskolákban és kolostorokban eddig, mint szamarakká, cövekekké és tuskokká lenni? Elég hosszú ideig rothadtunk és romlottunk sötétségben, nagyon is hosszú ideig voltunk német vadállatok. Használjuk egyszer az értelmet is«.

Ezek a sorok eléggé jellemzik Luther Márton pedagógiai irányát. Az 1524-ben a német városok polgármestereihez intézett szózatában következőket találjuk: »Egy

városnak felvirágzása nem abban áll, hogy kincseket gyűjtsenek, erős falakat, szép házakat, sok fegyvert és páncélt, hadi szerszámot, hanem valamely városnak legjobb és legdúsabb áldása, üdve és ereje, hogyha sok finom, tudós, tisztességes és jól nevelt polgára van, ezek aztán kincseket és jószágokat gyűjthetnek, megtarthatják és helyesen használhatják.« Oly elvek, melyek ma, közel négyszáz év múltán sem látszanak elavultaknak, sőt még ma sincsenek a köztudatba eléggé átmenve.

Luther neveléstani munkáihoz számíthatjuk a bibliafordítást is, mert hiszen ez által minden olvasni tudó ember számára hozzáférhetővé tette a szentírást. Azonban tulajdonképpen vallástanítási elvei és módszere kátéiban (kis és nagy káté) vannak lefektetve. Nagy kátéját írta a hitoktatók számára, a kis kátét pedig a növendékek számára.

Luther kátéjának tartalma a következő: Első részben szól a tízparancsolatról, vagyis azt tárgyalja, hogy miként kell élnünk. Második részben a keresztyén hit ágazatait az apostoli hitforma értelmében magyarázza, a harmadik részben pedig az úri ima alapján azt magyarázza, hogy miképpen kell imádkozni. Azután tárgyalja a szákrámentumokat, a keresztséget és az úrvacsorát, később a kátéhez illesztették a gyónásról szóló részt. A tízparancsolatról szóló részben ismét két pont szerint csoportosítja tárgyát: először az első három parancsolat értelmében szól az Isten iránt, azután az utolsó két parancsolat értelmében pedig magunk és embertársaink iránt való köteleességekről. A tíz parancsolatot is fontosnak tartja a keresztyén emberre nézve, mert annak jelentőségét Jézus is elismerte a hegyi beszédben. Az apostoli hitformát tételtől tételre magyarázva, szól a teremtőről és a teremtről, a megváltásról, Jézus Krisztus életének körülményeiről, melyben Jézus születéséről s főképpen tanításairól beszél, ezután pedig a megváltás munkáját adja elő a káté, mely szerint Krisztus a bűntől, haláltól és az ördögöknek birodalmától megmentett. Harmadik ártikulusban pedig a szentlélekről, keresztyén anyaszentegyházról, szentek egységéről, bűnök bocsánatjáról,

testnek feltámadásáról és az örök életről tanít. »A szentlélek olyan lelket jelent, amely az embereket megszenteli.« Az ember főtehetségeinek két irányát, az értelmet és az akaratot kell a szentléleknek megszentelnie. Keresztény anyaszentegyháznak nevezi azokat, »akik Jézus tudományát vallják«. A bűnbocsánatot pedig önkéntes penitencia tartással lehet megnyerni, ami azonban nem a mi érdemünk folytán, hanem csak Isten kegyelméből következik be. Szükségesnek tartja a káté a naponkénti jóra való törekvést, ami igen hasznos az ember akarátorejének nevelése szempontjából. A feltámadás és örök élet magyarázatáról mindenek előtt azt a kérdést veti fel, hogy a test olyan formában támad-e fel, amelyben eltemetett? Feleletül azt találjuk, hogy a földi életre adott test csakis a földi életre való. »Elvettetik romlandóságban, feltámad romolhatatlanságban.« A további fejtegetésben már csak a lélek halhatatlanságáról beszél, amelyre nézve már nemcsak a szentírásbeli bizonyítékokkal érvel, hanem érvel a józan ésszel is. »Mivelhogy az emberben olyan tehetségek és hajlandóságok vannak, melyek ezen a világon tökéletességre nem juthatnak, amelyeket pedig a teremtő adott neki, reméljük tehát, hogy a jó és bölcs teremtő ezen tehetségeket és hajlandóságokat egy másik világban fogja nagyobb tökéletességre juttatni.«

A káté harmadik részében az imát magyarázván, az Uri imának egyes részéhez fűz szép magyarázatokat. Az uri imát három részre osztja: 1. előjáró beszéd, vagy megszólítás, 2. a hét kérés, 3. befejezés.

A szákrámentumokról (4. rész) szóló részben azzal igazolja a keresztség és úrvacsorának szentség voltát, »mert mind a kettő által szentül lekötelezzük magunkat a jóra. A keresztségben az Istennek fiúi engedelmességet ígérünk és fogadunk; az úrvacsorával való éléskor ezen fogadalmat megújítjuk.«

Az úrvacsoráról szóló rész az az ütköző pont, amely a lutheri és svájci reformációt a megkísértett egyesülés útjáról a marburgi kollegiumi alkalmával letérítette. A káté szerint Jézus Krisztus a husvétii bárány, aki föláldozza önmagát az emberiségért s az úrvacsorában az ő

teste és vére benne volt, de nem a látható teste és vére, hanem a láthatatlan!

A Luther kátéja nemcsak egyházi tant tartalmaz, hanem tanai közepette igyekszik az élet feladatainak is megfelelni, nemcsak tanokat összegez, hanem helyes életelveket is ad.

A lutheri reformációnak másik kiváló alakja, Luther jobb keze, a mély tudományu, szelid lelkületű Melancton, aki nem érdemtelenül kapta a praecceptor Germaniae megtisztelő nevet. Sokoldalú tehetség, messzi földről is tanítványokat vonzott nagy hírneve. A vallástanítás története szempontjából nevezetes, hogy ő készítette az augsburgi hitvallást, mely a lutheri egyház tételeit foglalja magában s oly célból készült, hogy a birodalmi gyűlésnek bemutassák. Ez azonban csak annyiban fontos, hogy mint szimbolikus tekintélyű író, a hitoktatásnak alapul szolgál. Sokkal fontosabb ennél a János szász választófejedelem felhívására készített »Vizsgáló könyvecskéje« (Visitations-Büchlein), melyben az egyházi rendeletek mellett tanterv is található. Ez a tanterv a legtöbb német iskolában szabályozta a nevelés ügyet. Ebből a tantervből megtudjuk, hogy Melancton a tanítás anyagát három csoportba osztja. Az első csoport az írni, olvasni tanulóké. Ez az elemi iskola. Ennek tárgya volt a kézi könyvből való olvasni tanulás, mely az ábécét, a Miatyánkot, apostoli hitformát és imákat tartalmazta. Ezután Donatust és Catot olvasták s tanultak írni. Második csoport latinul tanult, olvasván Aesopus és Plautus meséit, Terentius vígjátékait, Erasmus beszédeit. A szombatot vallástanításnak szentelték. Elismérték ugyanis az uri imát, apostoli hitformát s megtanulták a tíz parancsolatot. Harmadik csoport már Virgilt, Ovidiust és Cicerőt olvasta, verstant, dialektikát, szónoklattan tanultak, latinul beszéltek és vallásból tanulták újból a főntebbieket.¹⁰

(Folyt. köv.)

¹⁰ Verédy: Pedagógiai Enciklopédia.

Legidősebb Vargyasi báró Daniel Gábor.

1824—1915.

Az őszövétség patriárkáinak tiszteletet parancsoló korában, végig élénk szellemmel, nemes, érdeklődő, jó szívvvel megáldva, a folyó év februárius 6-án örök álomra hunyla le szemét vargyasi legidősebb báró *Daniel* Gábor, egyházunk tiszteletbeli főgondnoka, az erdélyi főúri világ Nestora.

Kilencvenegy évet élt. Már a második Daniel báró több mint félezer éves nagymultú családjából, akinek életét ily hosszúúra nyújtotta a Gondviselés. Mintha neki és nekünk jutalmul adta volna e hosszú életet. Neki azért, hogy szerető, buzgó és munkás lelkével módjában legyen sokáig és sokat cselekedni; övéinek, nekünk és a köznek azért, hogy hosszasan állhasson előttünk követésre méltó szép élete s láthassuk, hogy az a letűnt küzdelmes kor, melyben ő gyermek- és ifjúkorát élte, mily nemes, jó és munkás egyéniséget, milyen kiváló, értékes jellemet tudott nevelni számunkra benne.

Gyermekkorában három évig Berde Mózsza volt a nevelője. Önállóságra, munkásságra és takarékoszágra kívánta szoktatni, mert azt tartotta, hogy e három tulajdonság úrrá teszi az embert mások felett. A gyakorlat a gyermek lelkébe véste ezeket az életelveket s ő abban a korban lett férfiúvá, amely azt tartotta, hogy annyit érünk, amennyit megérdemlünk. Nemesak ismerte, hanem holtig követte is ifjan megtanult vezérelveit s utolsó napjaiig dolgozott családjáért, egyházáért és hazájáért.